

DOKTRÍNA REALIZMU: NUTNOSŤ ALEBO PRÍVESOK?

Egon GÁL, Ján RYBÁR, Tatiana SEDOVÁ, Jozef VICENÍK

Realizmus alebo antirealizmus?

RYBÁR, J.: Dnes sa o realizme vedú búrlivé diskusie predovšetkým v prostredí analytickej a postanalytickej filozofie (a tieto diskusie sa vždy nejakým spôsobom týkajú interpretácie jazyka). Hádám najvšeobecnejšie prijímaným výsledkom týchto diskusií je pochybnosť o spoľahlivosti názoru (stanoviska), že "je tu svet, tak ako nám ho predvážda jazyk, a potom je tu svet, tak ako je naozaj, sám osebe, neskreslený žiadaným jazykom. To je postoj, pre ktorý sa v dnešných diskusiách často používa nálepka **metafyzický realizmus**" ([17], 14). V postanalytickej filozofii označenie metafyzický realizmus je takmer diagnóza.

Treba však povedať, že realizmus má mnoho podôb. Nebudem sa tu zaoberať naivnými formami realizmu, ale nemôžem obísť spory (bohatú diskusiu), ktoré sa vedú o **vedeckom realizme** (resp. vedeckom antirealizme). Tu si, pochopiteľne, nemôžem robiť nárok na vyčerpávajúcu klasifikáciu foriem vedeckého realizmu. Zjavne sú tu však dve základné skupiny problémov:

1. Realizmus a entity (**entitový realizmus**). Ide vlastne o rozsiahle diskusie o reálnej existencii entít. Samozrejme, tu nie je problém s entitami, ktorých existenciu možno potvrdiť priamym pozorovaním alebo meraním (napríklad také entity ako Mars, Mariánska priekopa a pod.). Spor sa vedie o existenciu entít, ktoré nielenže teraz nie sú priamo pozorovateľné (či merateľné), ale dokonca nikdy sa nemôžu stať predmetom našej bezprostrednej skúsenosti. Napríklad existujú také entity ako atómy, elektróny či hoci kvarky?

Negatívna odpoveď na túto otázku nie je nejaká samoúčelná extravagancia či dokonca ignorantstvo. Kritika existencie nepozorovateľných entít má veľkú tradíciu. Určitú platformu pre túto kritiku vybudoval už G. Berkeley a neskôr E. Mach. Ako je známe, G. Berkeley bol jeden z prvých kritikov Newtonovej filozofie vedy. Tvrdil, že "sily" v mechanike sú analogické epicyklom v astronómii. Tieto matematické konštrukcie sú užitočné pri vypočítavaní pohybov telies. Podľa neho by však bolo chybou prisúdiť týmto konštrukciám reálnu existenciu vo svete. Berkeley obraňoval inštrumentalistický pohľad na zákony mechaniky. Zastával názor, že tieto zákony nie sú nič iné než výpočtové zariadenia (computational devices) pre deskripciu a opis fenoménov. A zdôrazňoval, že ani termíny vyskytujúce sa v zákonoch, ani funkčné závislosti vyjadrené zákonmi nepotrebujú referovať na niečo, čo existuje v prírode ([14], 168).

Podobne E. Mach bol presvedčený, že je chybou tvrdiť, že pojmy a vzťahy vedy korešpondujú s tým, čo existuje v prírode. Pripúšťal napríklad, že teórie o atómoch môžu byť užitočné pre deskripciu určitých fenoménov, ale zdôrazňoval, že to neposkytuje žiadnu evidenciu na existenciu atómov v prírode ([14], 198).

Vo filozofii vedy rôzne modifikácie tejto inštrumentalistickej pozície sú dodnes prítomné. Súčasní antirealisti tvrdia: Také veci ako elektróny neexistujú. Určite sú rôzne elektrické javy, ale my konštruujeme teórie o týchto stavoch, procesoch a entitách, len aby predikovali a produkovali udalosti, ktoré nás zaujímajú. Elektróny sú fikcie. Teórie o nich sú nástroje myslenia ([10], 23).

2. Realizmus a pravda (**pravdivý realizmus**). Táto koncepcia vychádza z toho, že zmyslom vedy je hľadanie pravdivých teórií o štruktúre univerza. A pokrok vedy spočíva v dosahovaní neustále presnejšieho obrazu tejto štruktúry. Prediktívne úspešné teórie sú čoraz lepšími aproximáciami k pravde ([14], 260). To je to, čo sa nazýva aj konvergentným realizmom (a v čom je obsiahnutá tzv. limitná teória pravdy).

Avšak antirealisti, kritici tejto pozície, nepovažujú za potrebné (nevyhnutné) spájať pojmy prediktívnej úspešnosti a pravdy. V dejinách vedy nájdeme množstvo príkladov, keď teória bola úspešná, ale nepravdivá (flogistónová teória, kalorická teória tepla, elektromagnetický éter atď.) ([14], 269).

Zhráme teda, v čom spočíva základný rozdiel medzi realistami a antirealistami. Realisti majú potrebu formulovať teórie, ktoré podľa nich reprezentujú štruktúru od nás nezávislého univerza. Antirealisti, naopak, popierajú, že by vedecké teórie odzrkadľovali štruktúru sveta. Jedine o čo tu ide, je prediktívna efektívnosť teórií ([14], 274). Netreba sa pýtať, o čom sú vedecké teórie (to je nesprávne položená otázka), ale načo sú vedecké teórie?

Túto malú klasifikáciu druhov realizmu (a sporov o nich) som uviedol predovšetkým preto, aby bolo jasné, akú úlohu v doktríne (resp. doktrínach) realizmu má korešpondenčná a limitná teória pravdy a poznania. Dokonca pozitívnejší alebo negatívnejší vzťah k tejto doktríne je priamo úmerne spojený s pozitívnejším alebo negatívnejším vzťahom k týmto dvom teóriám. Potvrdzujú to aj dve nasledujúce stanoviská (vlastne tri, ale dve sú z obsahového hľadiska totožné), v ktorých je obsiahnutý diametrálne odlišný vzťah ku korešpondenčnej teórii.

J. Viceník pri svojej analýze koncepcie T. Kuhna okrem iného vidí jeho veľký problém a nedostatok v tom, že "odmieta hovoriť o ontologickom statuse vedeckej teórie, t. j. o existencii súladu medzi entitami, ktoré podľa teórie majú byť v prírode, resp. medzi entitami, o ktorých vypovedá teória, a entitami, ktoré v prírode "skutočne existujú" (kurzíva J. R.) ([8], 393). S tým potom súvisí aj dosiahnutý výsledok jeho analýzy (či už implicitne alebo explicitne vyjadrený v jeho prácach): T. Kuhn má malý zmysel (málo pochopenia) pre realizmus, objektivitu a v jeho koncepcii nie je priestor pre pojem pravdy.

Naopak, J. Peregrin, keď parafrázuje a cituje R. Rortyho, uvádza: "...svet je vždy nutne svetom uchopeným prostredníctvom nejakého jazyka a nejakej teórie. Nedá sa teda porovnávať svet podľa teórie T so svetom ako je "naozaj" môžeme ho

porovnávať nanajvýš so svetom podľa teórie T' ([17], 31)". Teda v tomto zmysle môžeme porovnávať len dve teórie skutočnosti, a nie teóriu s originálom.

Pre zaujímavosť uvediem ešte jeden názor, názor filozofa mysle J. A. Fodora, ktorý tiež odmieta korešpondenčnú teóriu analogickým spôsobom, len slovník má iný: Reprezenačná teória mysle hovorí, že k svetu prístupujeme len *prostredníctvom* spôsobov, akými ho reprezentujeme. Neexistuje nič také, čo zodpovedá pozretiu (za, cez alebo aká metafora je správna) niekoho presvedčenia tak, aby sme (zachytili) videli veci, ktoré tieto presvedčenia reprezentujú. Skrátka, mentálne procesy môžu porovnávať reprezentácie, ale nemôžu porovnávať reprezentácie s tým, čo reprezentujú ([17], 241-242).

Druhou často spochybňovanou sprievodnou teóriou doktríny realizmu je limitná teória pravdy a poznania. Ku klasickej doktríne realizmu totiž patrí názor, že "každá nová teória, ktorá nahradila starú teóriu a nasleduje po nej, je bližšie k pravde" (pozri napríklad [8], 393). V súčasnej, predovšetkým analytickej (resp. postanalytickej) filozofii, napríklad u Quina a Rortyho, sa to označuje za limitné mýty: "Chápanie vedy ako limitného procesu ... prameni zo zrejmeho faktu, že existujú lepšie a horšie teórie, a my namiesto "lepšie" a "horšie" niekedy hovoríme niečo ako "bližšie skutočnosti" a "vzdialenejšie od skutočnosti" ... ak pochopíme skutočnosť ako to, k čomu sa naša teória blíži, potom nemáme dôvod na presvedčenie, že je skutočnosť v tomto zmysle jednoznačná; teda inými slovami, (Quine) nevidí dôvod, prečo by sme sa mali domnievať, že by existoval nejaký jeden spôsob, ako systematizovať vstupy zmyslových receptorov niekoho (t. j. vyprodukovať z nich teóriu sveta), ktorý by bol jednoznačne lepší alebo jednoduchší než ostatné spôsoby" ([22], 120).

Podobne je to u T. Kuhna, u ktorého asi ťažko nájdeme (ako by si to možno želal J. Viceník, súdiac tak podľa nášho posledného dialógu ([8], 393)) nejaké náznaky limitnej teórie. Pretože jeho koncepcia je programovou alternatívou k limitnej teórii. Veď ide o autora, ktorý rozvíjal a pracoval v "optike" nesúmerateľnosti vedeckých teórií.

Je však doktrína realizmu nevyhnutne spojená s korešpondenčnou a limitnou teóriou pravdy a poznania? Ak áno, tak čo potom s razantnou kritikou, ktorá sa im dostáva. Ak nie, v čom potom ešte spočíva netriviálna potreba (produktívnosť) doktríny realizmu?

Načo ešte realizmus?

SEDOVÁ, T.: Predchádzajúca diskusia o epistemologickom relativizme, ktorá sice uviazla viac-menej pri Kuhnovej filozofii vedy, sa skončila rozpačitým priblížením sa k problematike pravdy a objektivity poznania. Čakala som, že ďalšie kolo debaty sa začne tam, kde sa prestalo, ale J. Rybár ako *spiritus movens* debaty zvolil strategickú skratku cez realizmus (*Doktrína realizmu: nutnosť alebo privesok?*). Neostáva mi nič iné, len tento ťah akceptovať, hoci sa pokúsim formulovať niekoľko pripomienok k predloženým tvrdeniam o realizme, navyše obmedzenom len na vedecký realizmus, ktoré ponúkol J. Rybár. Nechcem sa tu púšťať do typológie

a klasifikácie realizmu, lebo predpokladám, že jednak to určite urobí niekto z ďalších aktérov diskusie, jednak sa nazdávam, že problém spočíva skôr v pochopení, o čo v realizme a antirealizme ide o pochopenie ich filozofickej signifikantnosti, o ktorej v prípade realizmu J. Rybár pochybuje.

J. Rybár explicitne nevymedzuje, čo rozumie pod realizmom, venuje sa skôr problémom, ktoré s ním súvisia, pričom uvádza ako relevantné problémy dištinkciu medzi pozorovateľnými a nepozorovateľnými entitami, s čím spája tzv. "entitový realizmus" a korešpondenčnú teóriu pravdy a poznania, s ktorými spája tzv. "pravdivý" alebo "konvergentný realizmus". Keď prijmeme optiku, ktorú použil J. Rybár, potom "doktrína realizmu" je neodmysliteľne spätá s korešpondenčnou koncepciou pravdy, ktorú hoci to *expressis verbis* nekonštatuje, pokladá za odbavenú veličinu.

Nuž k týmto tézám mám niekoľko pripomienok a otázok. Rozlíšenie pozorovateľné/nepozorovateľné je relevantné pre inštrumentalizmus rozličnej podoby, a teda je príznačné pre antirealizmus. Autorov enigmatický plaidoyer inštrumentalizmu a odvolávaním sa na predikčnú efektívnosť vedeckej teórie, ktorá má výlučnú prioritu pred jej explanačnou hodnotou, akosi necháva bez povšimnutia takú maličkosť, že treba objasniť, na čom sa predikcia zakladá a ako sa zdôvodňuje a čo ju potvrdzuje. Ak J. Rybár motivovaný nesúmerateľnosťou paradigiem à la Kuhn tvrdí, že "realisti majú potrebu formulovať teórie, ktoré podľa nich reprezentujú štruktúru od nás nezávislého univerza, antirealisti, naopak, popierajú, že by vedecké teórie odzrkadľovali štruktúru sveta. Jedine, o čo tu ide, je prediktívna efektívnosť teórií", povedala by som, že mu akosi uniklo, že jeho charakteristika vedeckého realizmu a antirealizmu je vlastne až dôsledkom týchto protichodných postojov.

Pripúšťame však, že jasne sformulovať obsah pojmu realizmu a antirealizmu vonkoncom nie je také jednoduché, pokiaľ sa, samozrejme, nechceme pustiť do verbálnych terminologických sporov. Aké stanovisko teda vyjadruje realizmus?

1. Realizmus tvrdí, že sme súčasťou sveta, ktorý kauzálne ani logicky nezávisí od našom poznania, vedomia.

2. Realizmus tvrdí, že aspoň niektoré z našich presvedčení o svete sú pravdivé, zahŕňajú sa sem aj teoretické presvedčenia o nepozorovateľných objektoch, ktoré sa prejavujú účinkami nejako dostupnými našej skúsenosti.

3. Naše metódy nám umožňujú aspoň o niektorých presvedčeniach zistiť, že sú pravdivé ([9], 116-118).

Ak sa obmedzím na vedecký realizmus, ide o stanovisko, že teoretické objekty, resp. hypotetické entity, o ktorých sa niečo tvrdí v pravdivej vedeckej teórii, skutočne jestvujú, hoci nie sú prístupné pozorovaniu, prejavujú sa nejakými efektmi, ktoré sú dostupné našej skúsenosti.

Teraz azda je jasné, že slabšia verzia spomenutej verzie realizmu nebude vôbec vyžadovať nevyhnutnosť korešpondenčnej teórie pravdy a ani tzv. limitnú teóriu poznania. Ešte vždy budeme mať rôzne možnosti, ako nahradiť korešpondenčnú koncepciu pravdy bez nejakej citeľnej ujmy adekvátnosti realizmu. Paul Horwich napríklad elegantne ukázal ako možno zastávať realistickú pozíciu aj vedecký realizmus len s pomocou tzv. minimalistickej koncepcie pravdy. Predpoklady, ktoré som

uviedla ako postačujúce a nevyhnutné znaky realizmu, implikujú aj možné antirealistické postoje. Podľa P. Horwicha antirealistická pozícia:

1. pochybuje, že jestvujú entity istého druhu (inštrumentalizmus, emotivizmus, relativizmus),

2. spochybňuje naše kognitívne schopnosti, ktorými objavujeme niečo o faktoch, o istých entitách a ich vlastnostiach (skepticizmus, konštruktivistický empirizmus),

3. redukuje určité objekty na iné, ktoré sa vyznačujú menšou epistemologickou problematickosťou (fenomenalizmus, logicizmus, behoviarizmus) ([12], 5565).

Pokiaľ J. Rybár cituje kritiku vedeckého realizmu (R. Rorty, J. A. Fodor, W. V. Quine) treba veci uviesť na pravú mieru a spresniť tieto ilustrácie slabostí realizmu v tom zmysle, že Quina možno označiť za antirealistu, pokiaľ ide o vedu, vedeckú teóriu a ich vzťah k skutočnosti. Téza o neurčitosti prekladu nie je postačujúca, aby sme ho pokladali za antirealistu. V tejto súvislosti pripomínam, že Peregrinove výklady Quinových názorov ukazujú jeho prínos a odlišnosť v porovnaní so štandardným logickým pozitivizmom, ale nenominujú ho na post reprezentanta antirealizmu per se. Rortyho odmietavý postoj k epistemológii so všetkými jej pôvabmi ho kvalifikuje síce na antirealistu, otázne však je, nakoľko, a či vôbec, jeho názory na logiku, epistemológiu, a to aj jej Quinovu naturalizovanú verziu, na objektivitu poznania, reprezentácie, sémantiku a pravdu osobitne majú nejakú relevantnosť. J. A. Fodor je asi antirealistom so zreteľom na vzťah medzi jazykom a skutočnosťou, hoci so zreteľom na vzťah medzi mentálnym a realitou už som si nie taká istá. Otázka, ktorú v závere svojho príspevku J. Rybár kladie, v čom vlastne spočíva produktívnosť doktríny realizmu, keď je objektom "razantnej kritiky", je potom len rečnickou otázkou, lebo odpoveď je pre jej autora jasná. Realizmus patrí, ak už rovno nie na smetisko dejín, tak prinajmenšom do starého železa. Lenže pôsobivosť razantnej kritiky (má kolega na mysli skôr Kuhna alebo Rortyho?) ešte nesvedčí o jej adekvátnosti a argumentačnej presvedčivosti. Aj antirealistická pozícia sa podrobuje nemilosrdnej kritike. V úvode J. Rybár spomína, že terénom, na ktorom sa rozvíjajú súčasné antirealistické tendencie, je analytická a postanalytická filozofia najmä v spojitosti s jazykom. Škoda, že svoje úvahy neorientoval týmto smerom, lebo obsah polemiky realizmu a antirealizmu na úrovni jazyk - mentálne - skutočnosť ponúka podľa mojej mienky lepšie východiská na trévanie postojov a argumentáciu než kuhnovská filozofia vedy s nesúmerateľnosťou paradigiem. Najzaujímavejšie diskusie sa krútia okolo problematiky filozofie jazyka a jej vzťahu k filozofii mysle, kde sa argumentuje za realizmus alebo proti nemu. Pripomínam tu tézu o prioritě jazyka pred myslením alebo názor, že štruktúru myslenia možno skúmať nezávisle od štruktúry jazyka. Na tomto poli možno nájsť rozhodne zaujímavejšie argumenty obhajujúce antirealizmus vo veci logiky, jazyka a mysle. Na ilustráciu spomeniem napríklad M. Dummetta [1]. Podstata realizmu, jeho tematizovateľný obsah a implicitné problémy spočívajú vo vzťahu medzi realitou (ktorú možno interpretovať rozlične) a kognitívnymi schopnosťami človeka niečo o tejto realite vedieť a poznať. V tomto sú o zmysluplnosti realizmu ako filozofického problému zajedno takí odlišní myslitelia, akými sú napríklad P. Strawson, B. Russell aj W. V. Quine. Varieta možností pri hľadaní odpovedí na tento

vzťah medzi realitou a jej epistemologickou prístupnosťou a dostupnosťou zakladá tak modifikované podoby realizmu, ako aj alternatívy antirealizmu. Toľko teda k pochybnostiam J. Rybára o realizme, ktorý nie je ani "príveskom", ani "nutnosťou", ale legitímnym stanoviskom, práve tak ako antirealizmus pri tematizovaní a rozvíjaní filozofických problémov.

Konštruktívny postoj k realizmu

VICENÍK, J.: Diskusie o realizme majú nesporne nielen svoju tradíciu, ale aj rozličný charakter. Môžeme sa stretnúť s koncepciami tendujúcimi k agnosticizmu, solipsizmu a krajnému skepticizmu. Tieto koncepcie vychádzajú z predpokladu neexistencie vonkajšieho sveta alebo nemožnosti poznať, či vonkajší svet existuje, odmietajú problémy nastolené realizmom. Rôzne aspekty sporu realizmu vystupujú v kontroverzii stanovisk realizmus - relativizmus, realizmus - inštrumentalizmus a pod. Iní filozofi navrhujú zbaviť sa "tradičného" problému realizmu zmenou slovníka tak, aby sa tento termín v novom slovníku už neobjavoval. Iné aspekty realizmu vystupujú medzi stúpenkami rôznych verzií realizmu. Súčasný vedecký realizmus sa podstatne odlišuje od typu reprezentacionistického realizmu hlásajúceho, že zdrojom našich zmyslových vnemov je vonkajší svet a naše vnemy reprezentujú (kopirujú) vonkajšie objekty a ich vlastnosti. To treba mať na pamäti.

Pristúpme ku konkrétnej analýze problémov realizmu, ktoré nastolil J. Rybár. Rozlíšil dva typy vedeckého realizmu: *entitový* a *pravdivý* (konvergentný) *realizmus*. Jadro problému v entitovom realizme vidí v spore o existenciu entít, ktoré nie sú prístupné priamemu pozorovaniu, resp. našej bezprostrednej skúsenosti. Z tohto hľadiska možno hovoriť zrejme o dvoch typoch entitového realizmu: a) v užšom zmysle, ktorý uznáva existenciu len priamo pozorovateľných entít a b) v širšom zmysle, ktorý uznáva existenciu priamo pozorovateľných entít aj entít neprístupných priamemu pozorovaniu.

Nejasnosť jeho vymedzenia entitového realizmu vidíme v tom, že ak termín "priame pozorovanie" je ekvivalentný termínu "bezprostredné pozorovanie", potom vznikajú problémy spojené s mnohoznačnosťou termínu "bezprostredné pozorovanie". Raz môže tento termín označovať objekty pozorované našimi "bezprostrednými zmyslami", najmä zrakom, inokedy aj "pozorovanie pomocou rôznych pozorovacích prístrojov". Je zjavné, že od vymedzenia zmyslu termínu "bezprostredné pozorovanie" závisí aj chápanie zmyslu "sprostredkované pozorovanie". Aby sme situáciu nekomplikovali, nebudeme brať do úvahy ďalšie okolnosti.

Druhým problémom je, že J. Rybár sformuloval chápanie entitového realizmu (neviem, či náhodne alebo programovo) bez pojmu *pravdy*. Myslím, že je to ďalšie zúženie chápania entitového realizmu. Realista by mal uvažovať tak o pravdivosti výrokov o pozorovaní, ako aj o pravdivosti teoretických výrokov vypovedajúcich o nepozorovateľných entitách. Netvrdím, že neexistujú pokusy interpretovať vedecký realizmus bez pojmu pravdy. Nevieť však, či je to možné bez prítomnosti inštrumentálnej zložky. K tejto otázke sa ešte vrátíme.

Nepochybujem, že kritika realistického stanoviska o existencii nepozorovateľných entít má svoju tradíciu. Jednou z nich, na ktorú J. Rybár upozorňuje, je *inštrumentalizmus*. Je zrejme, že tieto spory boli umocnené rastom záujmu vedy o oblasť mikrosveta a jej úsilím preskúmať jeho ontickú štruktúru. So skúmaním javov mikrosveta sa objavili špecifické problémy, ktoré sme nepoznali pri skúmaní štruktúr makrosveta. Vedeckí realisti vyvinuli úsilie o zdôvodnenie a rozvinutie svojho stanoviska aj na oblasť mikrosveta, iní, medzi nimi inštrumentalisti, hľadali iné odpovede. Je nepopierateľné, že realisti sa museli znova zaujímať o interpretáciu takých pojmov, ako je existencia, pravda a tiež objektívnosť.

Áké stanovisko zaujali k problému existencie nepozorovateľných entít vonkajšieho sveta inštrumentalisti, naznačil J. Rybár. Pokúsime sa o určité doplnenie týchto úvah. Za zaujímavé a plodné, hoci len rámcové, považujeme J. Kmitovo rozlíšenie inštrumentalizmu v užšom a širšom zmysle. Pod inštrumentalizmom v užšom zmysle rozumie stanovisko, ktoré nerealisticky interpretuje teoretické tvrdenia. Zároveň popiera možnosť reálnej existencie entít označených teoretickými termínmi. Avšak uznáva existenciu objektov prístupných našej zmyslovej skúsenosti (R. Carnap atď.). Inštrumentalizmus v širšom zmysle nerealisticky interpretuje tak teoretické výroky, ako aj výroky o pozorovaní, a teda odmieta existenciu tak nepozorovateľných, ako aj pozorovateľných objektov. Teoretické výroky aj výroky o pozorovaní sú len vhodnými nástrojmi na usporiadanie zmyslových dát (P. Duhem, W. V. Quine).

Úsilie spochybníť vedecký realizmus sa často spájalo s množstvom pokusov o elimináciu teoretických zložiek vedeckého poznania. Tieto snahy mali rôzne podoby. Stačí spomenúť pokusy logického empirizmu o úplnú redukovateľnosť teoretických termínov na termíny observačné (R. Carnap), úsilie stúpcov operacionalizmu považovať za prípustné a vedecké len pojmy, ktoré možno považovať za ekvivalentné množine operácií, najmä operácií merania (P. W. Bridgman), a celý rad ďalších pokusov rôznymi technikami, i logickými, zbaviť sa teoretických termínov, ako aj snáh o analýzu štruktúry reality. Pokusy a rôzne programy eliminácie teoretickej zložky z vedeckého poznania ich redukciou na nejaké výroky o "čistej" skúsenosti, v ktorých vystupujú len observačné termíny, sa skončili neúspechom. Ukázalo sa, že obsah vedeckých teórií nemožno zredukovať na obsah observačných výrokov. Sám zmysel observačných výrokov nie je nezávislý od teórie a je interpretovaný vo svetle uznávanej teórie. Argumenty v prospech rozvíjania teórie a plodnosti práce s teoretickými termínmi formuloval jeden zo stúpcov vedeckého realizmu S. Weinberg na príkladoch z dejín vedy. Sám zastáva realistickú interpretáciu vedeckých zákonov. "Ako fyzik vnímam vedecké vysvetlenia a zákony ako veci, ktoré sú jednoducho také, aké sú, ktoré nemôžu byť ľubovoľným spôsobom vymyslené" ([33], 48). Poukázal na neudržateľnosť, ako hovorí, "epistemologickej doktríny pozitivizmu", v ktorej duchu "teórie musia v každom prípade pracovať vždy len s pozorovateľnými veličinami" ([33], 147-148). Toto stanovisko, ako ukázal na príkladoch, malo nepriaznivé dôsledky pre rozvoj teórie a vedeckého poznania. Jeden z príkladov, ktorý spomína, je problém nekonečien (tridsiate a štyridsiate roky), ktorý "viedol k všeobecnému presvedčeniu, že kvantová elektrodynamika je pri vysokých

energiách nepoužiteľná. Väčšia časť tejto úzkosti mala pozitivistický podtext: niektorí teoretici sa obávali, že páchajú hriech, keď hovoria o intenzitách elektrického a magnetického poľa v danom mieste priestoru, kde sa nachádza elektrón, pretože zavádzajú do teórie veličiny, ktoré nie je možné principiálne pozorovať. To bola síce pravda, ale tieto obavy len oddialili objav správneho spôsobu, ako sa nekonečien zbaviť. Ten spočíva v tom, že všetky nekonečné veličiny sa vzájomne vyrušia, ak zachádzame s definíciou hmotnosti a náboja elektrónu opatrne" ([33], 152-153).

Druhý príklad sa týka pokusu G. Chewa vypočítať maticu S, t. j. tabuľku "udávajúcu pravdepodobnosti všetkých možných výsledkov všetkých možných zrážok", a to "bez použitia nepozorovateľných ingrediencií, ako sú kvantované polia". Pokus sa skončil neúspechom. Príčinou nebola len skutočnosť, že výpočty boli veľmi ťažké, ale predovšetkým, že "cesta k pokroku v chápaní slabých a silných jadrových interakcií ležala v teóriách kvantovaného poľa a tieto teórie Chew odmietol" ([33], 153). Ako ďalší príklad významu práce s teoretickými entitami uviedol vznik kvantovej teórie poľa (kvantovej chromodynamiky), ktorá pracuje s pojmami kvarky a gluóny. Je prijímaná ako správna teória silných interakcií ([33], 153-154).

Uvedené príklady samozrejme nevylučujú, že vedecké teórie, vedecké zákony mnohí filozofi vedy interpretujú z pozícií inštrumentalizmu. Zároveň však tieto a ďalšie príklady možno využiť na argumentovanie v prospech stanoviska vedeckého realizmu v tom zmysle, že sa ukazuje pri riešení problémov *plodnejšie* ako stanovisko inštrumentalizmu. V prospech názoru o prevahe realizmu nad inštrumentalizmom (a s týmto názorom súhlasíme) sa vyslovuje už spomínaný J. Kmita, ale aj P. K. Feyera-bend (čo môže byť pre mnohých prekvapujúce) a ďalší. V tejto súvislosti spomeniem príklad A. F. Chalmersa, ktorý ukazuje prednosti Galileiho realistickej interpretácie Kopernikovej heliocentrickej teórie pred jej inštrumentalistickou interpretáciou. Podľa Chalmersa prijatie inštrumentalistickej interpretácie malo tiež za cieľ uniknúť sporom medzi stúpenkami Kopernika a jeho vtedajšími odporcami, ako boli prívrženci ortodoxného kresťanstva alebo Aristotelovej metafyziky, ale aj zabezpečiť sa pred fyzikálnymi námietkami proti Kopernikovej teórii. Upozornil, že napriek existujúcim ťažkostiam s Galileiho realistickým postojom "práve tieto ťažkosti boli hlavným zdrojom rozvoja optických a mechanických teórií". A. F. Chalmers uzatvára: "Realistický postoj je teda lepší ako inštrumentalistický, pretože ponúka viac možností vedeckému rozvoju" ([13], 191).

Všimneme si niektoré argumenty, ktoré sa využívajú v diskusiách proti vedeckému realizmu. Jeden z nich spočíva v tom, že určitú množinu tých istých empirických faktov možno rôzne vysvetľovať a interpretovať v rámci alternatívnych (resp. aspoň určitým spôsobom modifikovaných) teórií. K tomu môžu pristúpiť aj ďalšie epistemologické predpoklady ako tézy o nesúmerateľnosti a nepreložiteľnosti daných teórií, nemožnosti uskutočniť medzi nimi výber najlepšej spomedzi nich na základe logicko-metodologických kritérií, ďalej zdôraznenie potreby uplatniť pri výbere rôznej variety subjektívnych kritérií a pod. Nesporne by sme sa mali určitým spôsobom vyrovnáť so spomínanými dodatočnými epistemologickými predpokladmi. To však v tomto kontexte nie je možné. Trošku iná situácia je, keď uznám, že medzi

alternatívnymi teóriami existuje určitý typ korešpondencie (ak toto stanovisko uznávam). Aj v rámci takýchto teórií budú existovať rôzne vysvetlenia a interpretácie príslušnej množiny faktov a budú v zhode s realistickým postojom.

Všimnem si len istý aspekt tohto problému. Myslím si, že aj keď potenciálne možno uvažovať o vytváraní stále nových alternatívnych teórií, vo svetle ktorých budeme môcť interpretovať a vysvetľovať množinu daných faktov, praktická situácia vo vede je oveľa zložitejšia, formulovanie teórií naráža na rôzne "poistky" a "bariéry" a vedecká praktickosť nepodporuje bezúčelné vytváranie nových teórií. Aj keď teórie sú výsledkom ľudskej tvorivosti a obrazotvornosti, nie sú vymýšľané úplne ľubovoľným spôsobom. A ak by aj boli, musia preukázať svoje schopnosti riešiť problémy a musia sa podrobiť zložitým testovacím procedúram. Uvedomujem si, že aj tu existujú "rafinované" možnosti, ako brániť teórie pred odmietnutím. Napriek tomu uvediem príklady ťažkostí, ktoré sú na ceste výstavby alternatívnych teórií (alebo aspoň modifikácií existujúcich teórií). S. Weinberg ako stúpenec realizmu hovorí, že kvantová mechanika "je výborným priblížením pravdy" a tiež preto sa prostredníctvom nej dosiahli úspechy pri výklade vlastností častíc, atómov atď. Spomenul, že nie je ťažké vymyslieť "malé zmeny väčšiny fyzikálnych teórií", napríklad Newtonovej teórie, ale aj teórie všeobecnej relativity. Súčasne postavil otázku, "či existuje iná, logicky možná teória, ktorej predpovede by boli veľmi blízke, ale nie presne rovnaké ako kvantovomechanické". A odpovedal: "Je pozoruhodné, že sa doposiaľ nepodarilo nájsť logicky neprotirečivú teóriu blízku kvantovej mechanike" ([33], 78). Sám spomína, že sa pokúsil nájsť určitú modifikovanú "teóriu, ktorej predpovede by sa mierne odlišovali od kvantovomechanických, aby mohla slúžiť na experimentálne porovnávanie" ([33], 78-79). Predpokladá sa, že kvantová mechanika je lineárna. Skonstruoval "mierne nelineárnu alternatívu ku kvantovej mechanike" s cieľom, aby táto teória "mohla byť ľahko s vysokou presnosťou otestovaná skontrolovaním všeobecného dôsledku linearity, že totiž frekvencia oscilácií akéhokoľvek lineárneho systému nezávisí na spôsobe ich vzbudení" ([33], 79-80). Pokusy testovať nelineárnu kvantovú mechaniku, prepojiť ju so špeciálnou teóriou relativity sa skončili neúspešne. S. Weinberg skonštatoval, že "skrátka, nepoznám spôsob, akým kvantovú mechaniku ľahko zmeniť bez toho, aby sme ju pritom úplne nezvrátili" ([33], 80). Svedčí to aj o tom, že nie je jednoduché produkovať nové alternatívne teórie, ktoré by boli plodné a testovateľné, a teda by preukázali svoju explanačnú a prediktívnu silu. V tejto súvislosti sa spomína okolnosť, že sám vzťah teórie a jej pozitívneho overovania (pozorovaním, experimentom, technologickými aplikáciami) nesvedčí dostatočne o podpore realistického postoja, pretože testy, ktoré majú slúžiť na overenie vedeckej teórie, sú pripravované a usmerňované teóriou, ktorú chceme testovať, a že je to spojené s potvrdením toho, čo očakávame vo svetle týchto teórií. K tomu len poznámka. Môže sa však ukázať, že mnohé teórie (dovtedy uznávané a dobré testované) neodolajú novým testom a budú falzifikované, čiže nie sú len pozitívne testované, a teda nie vždy sa naplnia naše očakávania. Ďalej plodné teórie sú často nezávisle testované, t. j. poskytujú predikcie javov, ktoré sme dovtedy nepoznali, a neraz náhodné objavy sa ukážu v súlade s danou teóriou, ktorá poskytne ich dobré vysvetlenie. Nesporne je to

úspech danej teórie. Podľa môjho názoru a nielen môjho to čiastočne podporuje realistický postoj k vedeckým teóriám. Uvedomujem si, samozrejme, i ďalšie úskalia realizmu spojené s otázkami pravdivosti vedeckých teórií a pod. To však treba ponechať na ďalší dialóg.

Je nesporne vhodné na rozvinutie dialógu formulovať argumenty proti tomu, čo chceme urobiť predmetom diskusie. J. Rybár sa snažil uviesť mnohé z takýchto argumentov proti vedeckému realizmu. To je v poriadku, hoci patria k tomu, čo sme nazvali "dekonštrukcia". Možno, že pozitívna "rekonštrukcia" vedeckého realizmu podľa J. Rybára nie je možná. Ale budem dotieravý a spýtam sa, aká je jeho odpoveď na otázku: Je realizmus nutnosť alebo prívesok a aké je jeho riešenie. To mi zatiaľ totiž chýba.

Skutočnosť ako výsledok komunikácie?

GÁL, E.: Začal by som otázkou, ktorou J. Rybár skončil vstup do tejto diskusie: "...v čom potom ešte spočíva netriviálna potreba doktríny realizmu?" Myslím, že takáto doktrína by mala zdôvodniť našu intuíciu, že existuje jedna skutočnosť a jedna pravda, mala by nás uchrániť pred skepticizmom, relativizmom a inými intelektuálnymi neduhmi. V istom zmysle by takáto doktrína mala zdôvodniť presvedčenie P. Maternu, že ak si dva názory na skutočnosť odporujú, minimálne jeden z nich musí byť mylný.

Ako však pred mnohými rokmi poznamenal K. Popper, neexistuje žiadna filozofická ani vedecká metóda, ktorá by nám umožnila takúto doktrínu zdôvodniť (alebo vyvrátiť). Je proste rozumné veriť, že existuje jediná skutočnosť. Podľa fyzika S. Weinberga je to rozumnejšie ako veriť, že "vedecké pravdy sú často citované sociálne dohody o tom, čo je ‚realita,‘ a sú výsledkom špecifického vedeckého procesu dohadovania", ako sa domnievajú niektorí filozofi a sociológovia poznania, ktorých kritizuje vo svojej knihe *Snenie o finálnej teórii*.

"Ak hovoríme, že vec je reálna," píše Weinberg, "vyjadrujeme tým len určitý druh rešpektu. Myslíme tým, že vec sa musí brať vážne, pretože nás môže ovplyvniť spôsobom, ktorý nie je celkom v našej moci, a pretože sa o nej nemôžeme dozvedieť viac bez toho, aby sme nemuseli vynaložiť určité úsilie idúce za hranice našich predstáv. Platí to napríklad pre stoličku, na ktorej sedím (aby som použil príklad obľúbený medzi filozofmi). Nie je to však dôkazom reálnosti stoličky, skôr tým, čo mienime, keď hovoríme, že stolička je reálna. Ako fyzik vnímam vedecké zákony ako veci, ktoré jednoducho sú také, aké sú, a ktoré nemožno ľubovoľným spôsobom vymýšľať. Môj vzťah k týmto zákonom sa teda príliš nelíši od vzťahu k mojej stoličke, a preto preukazujem prírodným zákonom (ktorých aproximáciou sú naše dnešné zákony) poctu, keď hovorím, že sú reálne" ([33], 47).

S väčšinou toho, čo napísal Weinberg by určite súhlasili aj filozofi, ktorých považuje za antirealistov (napr. Rorty a Kuhn, dokonca aj Feyerabend alebo Lyotard). Súhlasili by napríklad s myšlienkou, že "povedať, že vedecké zákony sú reálne,

znamená vyjadriť im určitý druh rešpektu". Rozdiel medzi realizmom, ako ho chápe S. Weinberg, a antirealizmom, ako ho chápu filozofi, ktorých kritizuje, je, zdá sa, iba v názore na to, čo možno považovať za kritériá umožňujúce odlišiť poznanie skutočnosti od predstavy o skutočnosti. Podľa uvedených filozofov sú takéto kritériá výsledkom komunikácie, a teda sú produktom "špecifického procesu dohadovania". Podľa zástancov realizmu musí každá racionálna komunikácia rešpektovať kritériá, ktoré sú nezávislé od akéhokoľvek dohadovania. H. Putnam, filozof, ktorý investoval azda najviac intelektuálneho úsilia do pokusov nájsť akúsi strednú cestu medzi realizmom a antirealizmom, argumentuje v polemike s Rortym, že musí existovať niečo ako ideálna racionálna zdôvodniteľnosť našich kritérií. Už skutočnosť, že hovoríme o odlišných koncepciách reality a racionality, implikuje presvedčenie, že existuje *Granzbegriff*, niečo ako limitný prípad ideálnej racionality (*Čo po metafyzike?*). Ani Putnam však nikde dosť explicitne nevysvetlil, čo ideálnou racionálnou zdôvodniteľnosťou rozumie. Niektorí ňou chápu logickú zdôvodniteľnosť, iní schopnosť a ochotu komunikovať, argumentovať a hľadať čoraz lepšie spôsoby dohadovania.

Pokiaľ to dokážem posúdiť, Putnamov "pragmatický realizmus" je maximum toho, čo súčasný filozof môže o probléme realizmu povedať: nemá zmysel klásť si otázky, aký je vzťah medzi výpoveďami pozorovateľa nezávislého od sveta a týmto svetom. Jazyk a kultúra totiž tak hlboko prenikajú do toho, čo nazývame skutočnosťou, že každý pokus oddeliť tieto tri veci od seba je vopred odsúdený na neúspech.

Toto je, myslím si, myšlienka, z ktorej by mala vychádzať každá filozofia, ktorá cíti potrebu zachraňovať naše realistické intuície. Druhá myšlienka je, že so skutočnosťou nie sme v kontakte jazykom, ale konaním. Nemá zmysel klásť si otázky, aký je vzťah medzi "stoličkou" alebo "elektrónom" a konkrétnymi predmetmi, ktoré týmito termínmi označujeme. Elektróny musia existovať, ako napísal Ian Hacking, "pretože ich možno natriekať na nióbiové gule," a stoličky musia existovať, pretože sa na nich dá sedieť.

Prečo antirealizmus?

RYBÁR, J.: Hneď prejdem k odpovedi na základnú otázku, aby som, aspoň pokiaľ ide o motívy, vniesol trochu svetla do mojej, podľa T. Sedovej, "enigmatickej" obhajoby antirealizmu, resp. inštrumentalizmu. Teda prečo?

1. Pretože ak jadro doktríny realizmu spočíva len v tom, že existujú veci od nás nezávislé, tak, samozrejme, s tým súhlasím, ale je to veľmi triviálne, banálne a nezaujímavé. (O to prítťažlivejšie sú potom názory, ktoré sa túto samozrejmosť, predsa len pokúšajú problematizovať.) 2. Pretože nejde len o to, že na rozvinutie diskusie treba zaujať opačnú pozíciu (ako naznačuje J. Viceník), ale aj preto, že mi nevhovuje prístup k realizmu ako posvätnéj doktríne (čoho sa nemožno vzdať, hoci nie sú v jej prospech artikulované výraznejšie argumenty, resp. v našom prostredí sa s nimi

nestretávame). 3. Nakoniec, ale nie v poslednom rade, pretože rád držím prsty menšivému (aspoň u nás) názoru.

T. Sedová prichádza do diskusie okrem iného i s tromi charakteristikami realizmu. Obsahom prvej charakteristiky je práve tá banálna téza, o ktorej som hovoril vyššie. Zaujímavejšia je druhá a tretia charakteristika, najmä v bodoch, kde sa hovorí o teoretických presvedčeniach o nepozorovateľných objektoch, resp. o teoretických, či hypotetických objektoch, ktoré hoci nie sú prístupné pozorovaniu, prejavujú sa istými efektmi, ktoré sú dostupné našej skúsenosti. Presne tento názor na povahu takýchto objektov je jeden zo sporných bodov medzi realistami a antirealistami (práve na to majú antirealisti iný názor).

Pokiaľ ide o dilemu, či pre tríbenie názorov a argumentov je vhodnejšia kuhnovská filozofia vedy alebo analytická a postanalytická filozofia, myslím, že som postupoval vyvážene. O T. Kuhnovi bola reč nie preto, že by som bol mimoriadne zaťažený týmto autorom (ako sa domnieva T. Sedová), ale hlavne preto, že náš prvý dialóg bol venovaný jeho pamiatke. Je pravda, že uvedené ilustrácie z postanalytickej filozofie (Quine, Rorty, Fodor) som mohol rozšíriť ešte o ďalšie, napríklad o charakteristiku interného realizmu Putnama (našťastie tento deficit vykrýva vo svojom príspevku E. Gál) alebo o názory ďalšieho vplyvného predstaviteľa tohto okruhu N. Goodmana, ktorý tiež hovorí: "Nie je nič také ako štruktúra sveta, s ktorou by niečo mohlo korešpondovať alebo nekorešpondovať." "Svet nemá žiadnu podobu sám osebe, získava ju nutne až cez jazyk, neexistuje žiadne 'nevinné oko', ktoré by ho vedelo nazrieť 'tak ako naozaj je,' nezávisle od akéhokoľvek jazykového uchopenia." "Svet je podľa neho vždy konštituovaný prostredníctvom nejakého symbolického systému; neexistuje teda nič v absolútnom zmysle, *existujú len rôzne verzie sveta* (kurzíva J. R.), niektoré sú z nich správne, iné nesprávne" ([20], 103). Jednoducho, nemožno porovnať svet sám osebe s tým, ako ho nám predvádza jazyk. Podobnosť uvedených koncepcií analytických a postanalytických koncepcií v tomto bode je viac než zrejma. A nepochybujem o tom, že (aj po tomto doplnení) sa zoznam týchto koncepcií dá ďalej rozširovať.

Priznám sa však, že nerozumiem niektorým tézám, ktoré mi T. Sedová odporúča (aby ma priviedli k produktívnejším výsledkom). Ide napríklad o tézu "o prioritě jazyka pred myslením" a o tézu, že "štruktúru myslenia možno skúmať nezávisle od štruktúry jazyka".

Pokiaľ ide o odpoveď J. Viceníkovi, uznávam, že z epistemologického hľadiska termín "priame" pozorovanie môže byť zavádzajúci, pretože už najbežnejšie percepcie sú produktmi perceptívnych a kognitívnych systémov. Ako píše J. Viceník, "zmysel observačných výrokov nie je nezávislý od teórie a je interpretovaný vo svetle uznávanej teórie". Teda neexistuje nič ako čistá (nesprostredkovaná) percepcia. V tom zmysle každé pozorovanie je už sprostredkované. Problém je však inde. Predmetom sporu sú entity, ktorých súvislosť s pozorovateľnosťou je problematická v celkom inom zmysle. A to preto, že tieto entity nie sú pozorovateľné vôbec (ani prístrojmi), a ako už tu o tom bola reč, že pozorovateľné sú iba ich dôsledky. A antirealisti sú korektní, keď im nepriznávajú status entít *bona fide*.

Napriek ubezpečeniu T. Sedovej stále mám pochybnosti, či je možné zastávať doktrínu realizmu bez korešpondenčnej teórie. Na druhej strane J. Viceník, súdiac aj podľa jeho článku, je prinajmenšom sympatizantom korešpondenčnej teórie, hoci sa dištancuje od jej kópiovej verzie (resp. reprezentacionistického realizmu). To znamená, že má iné chápanie korešpondencie. V čom spočíva toto jeho chápanie a v akom zmysle je korešpondenčná teória pre neho prijateľná?

Dalej, ak nejaká teória dokáže predikovať nové javy, resp. vie sa dobre vyrovnáť aj s náhodnými objavmi (I. Lakatos to nazýval progresívnym vedeckovýskumným programom), J. Viceník to považuje za čiastočnú podporu realistického postoja k vedeckým teóriám. Tu dochádza k celkom zaujímavej situácii. Tým istým argumentom sa zdôvodňujú dve protikladné platformy, pretože na podporu svojho stanoviska ho pokojne využívajú aj antirealisti.

Nechcem pristupovať k diskusií extenzívne a rozširovať ju o koncepcie ďalších autorov. No o jednej sa predsa len zmienim. Jej autora už tu spomenul J. Viceník. Ide o realizmus u P. Feyerabenda. Jeho pozícia určite stojí za pozornosť. P. Feyerabend nesúhlasil s tým, že sa diskusia v tomto smere obmedzuje hlavne na fyzikálnu realitu. Tému realizmu rozohrával aj inak. Ved' pokiaľ ide o také záležitosti, ako je bolesť, strach a pod., to je tiež realita a nemá to nič spoločné s fyzikálnymi entitami.

Od realizmu k antirealizmu a späť

SEDOVÁ, T.: Po starostlivom prečítaní reakcií partnerov v diskusií mi prišiel na um "ľudový" aforizmus, podľa ktorého niektorí sú vyvolení a iní zase vyvalení. Mám sto plus jeden dôvodov patriť do druhej skupiny. Bez dlhých prieťahov prejdem priamo k formulovaniu odpovedí na niektoré (pre mňa) problematické závery, názory a tvrdenia, s ktorými vyrukovali kolegovia.

Ad J. Rybár: Pokiaľ sa rozhodol zverejniť svoju motiváciu vo veci realizmu a antirealizmu, uvedené dôvody vzbudzujú vo mne skôr rozpaky, lebo tvrdiť, že realizmus spočíva na "banálnej trivialite", akou je uznanie existencie vecí mimo nás je niečo, čo som 1. takto neformulovala, a to, čo pokladám za jadro realistickej pozície, som vyjadrila v záverečnom odseku môjho príspevku; 2. aj v prípade, že akceptujem charakteristiku J. Rybára, ani tak sa nedomnievam, že by argumentácia zdôvodňujúca presvedčenie o nezávislej existencii vecí, hoci obmedzených na časovo-priestorové objekty, bola niečím, s čím sa dá urobiť krátky proces. Naopak, keby sa to J. Rybárovi podarilo, po filozofii by ostala už len veta. Kvôli názornosti: vyvrátiť skepticizmus len so zreteľom na perzeptuálne presvedčenia a metodologický solipsizmus prítomného okamihu je niečo, pri čom sa riadne zapotíte. A čo potom zdôvodniť obsah kognitívnych presvedčení. Toľko telegraficky o trivialite nezázivnosti a nesignifikantnosti tézy o nezávislej "existencii vecí" mimo nás.

Sympatizovať s minoritou je síce šľachetné, ale vonkoncom si nemyslím, že je postačujúce a nevyhnutné na to, aby sme zdôvodnene akceptovali antirealizmus, resp. jeho inštrumentálnu verziu. Okrem toho si nemyslím, že Rybárova optika, ktorá

prisudzuje antirealizmu v domácom kontexte menšinové zastúpenie, je adekvátnym opisom situácie. Skôr by som povedala, že po roku 1989 sa zahniezdil výrazný anti-scientizmus kombinovaný s relativizmom a príklon k relativizmu à la postmoderna podporený Kuhnovou filozofiou vedy a metodologickým anarchizmom v duchu Feyerabendovho sloganu "anything goes". OVENČENIE realizmu vavrínom "posvätej doktríny" sa mi tiež vidí prekvapivým a dosť unáhleným tvrdením, lebo fakt, že marxizmus vie azda kolega o inej filozofii, ktorá by sa pozitívne vyučovala ako zmes naivného realizmu založeného na "teórii odrazu" a podivuhodnej prímеси transcendentalizmu, napríklad v otázke nevyhnutnosti, kauzality, esenciálnych vlastností atď., nepredstavuje podľa môjho názoru legitímne obhájitelný realizmus. Samozrejme, Rybárovu diagnózu som ochotná akceptovať, pokiaľ chcel naznačiť, že doposiaľ sa názory na povahu reality a poznania vyjadrené v dielach uplynulých desaťročí nepodrobili kritickej analýze.

Nijakú dilemu som neformulovala, keď som si dovolila poznamenať, že namiesto tvrdošijného zotrávania v oblasti vedeckých teórií by sa diskusia mohla presunúť na terén, ktorý je dnes najvlastnejšou doménou polemiky medzi realistami a antirealistami. A nech sa to kolegovi páči alebo nepáči, týmto terénom je filozofia jazyka a filozofia mysle. Nejde teda o postavy a mená, ktoré navyše dosť nešťastne vytrhneme z kontextu, aby sme poukázali na relevantnosť a signifikantnosť jedného stanoviska k inému.

V tejto súvislosti, keď J. Rybár najprv konštatuje, že "búrlivé diskusie v prostredí analytickej filozofie sa vždy nejako týkajú interpretácie jazyka," a potom nerozumie tézam o prioritách napríklad jazyka pred myslením, neviem, či si zo mňa nerobí dobrý deň. Chcem veriť, že nie, a teda svoje tvrdenie trochu rozvediem. Otázka o prioritách analytickej, ontologickej alebo epistemologickej (tieto tri druhy priority sú navzájom logicky nezávislé, t. j. pojem x je analyticky prvotný vo vzťahu k pojmu y , nijako nás to nezaväzuje k tomu, aby sme x pokladali za ontologicky a epistemologicky prioritný vo vzťahu k y) hovorí o relácii medzi myslením a hovorením o svete, čo tvorí predmet metafyziky, filozofie mysle a jazyka.

Pod analytickeou prioritou so zreteľom na jazyk a myseľ rozumieme stručne to, že pojem jazyka možno analyzovať prostredníctvom pojmu mysle, pokiaľ uspokojivá analýza mysle nemusí zavádzať pojem jazyk. So zreteľom na vzťah medzi myslením a jazykom možno koncipovať tri odpovede, ktoré majú dnes svojich významných stúpcov od D. Davidsona, P. Gricea až k M. Dummettovi.

1. Za analyticky prioritnú sa pokladá myseľ, t. j. názor, že je možné filozoficky interpretovať intencionalitu myslenia bez nejakého podstatného odvolávania sa na jazyk. Tento prístup zvolil P. Grice.

2. Neexistuje nijaká priorita. Nejestvuje schodná cesta, ako analyzovať význam výrazov jazyka bez interpretácie myšlienok hovoriaceho. Túto stratégiu najvýraznejšie reprezentuje D. Davidson.

3. Prvotný je jazyk. Názor, že to, o čom sú myšlienky, možno analyzovať prostredníctvom jazyka, ktorý hovoriaci používa na ich vyjadrenie t. j. že lingvistický význam sa dá analyzovať bez intencionality myslenia. Je to stanovisko M. Dummetta.

Teraz je možno jasnejšie, o čo ide a že témy, čo je reprezentácia, aký je vzťah medzi typmi reprezentácie a tým, čo sa reprezentuje, problematika významu, jeho situovanosti mimo "hlavy" alebo internalistickej interpretácie významu, vzťah medzi sémantickou a pragmatickou dištinkciou pri fixovaní významu a pod., by boli príťažlivejšie v diskusii za realizmus či antirealizmus alebo proti nim, než vedecký realizmus v otázke fyzikálnych teórií.

Hoci J. Rybára asi nijako nemožno otriast' v presvedčení, že realizmus je nevyhnutne spätý s korešpondenčnou teóriou pravdy, ostáva mi ešte možnosť pripomenúť mu koherenčné koncepcie pravdy a poznania (napr. K. Lehrer), ktoré nemožno podozrievať ani z konvergentného realizmu a korešpondenčnej teórie pravdy, a predsa sú zlučiteľné s realistickým postojom vo veci tzv. entitového realizmu. (Nebudem sa na tomto mieste pokúšať o charakteristiku deflačnej či disquotačnej koncepcie pravdy, ale situáciu azda ozrejmi príspevok P. Horwicha, ktorý prisľúbil stať do Organonu F o vzťahu deflačnej teórie pravdy a realizmu. Záujemcov predbežne odkazujem na jeho knihu [12]).

Podporujem kolegov názor, že diskusia o realizme či antirealizme sa vzťahuje nielen na "rukopolpné" veci akými sú stoličky, ale práve tak sa vzťahuje aj na mentálne stavy, spomedzi ktorých J. Rybár uvádza bolesť a strach.

Ad J. Viceník: Hoci vcelku podporujem názory a argumentáciu v prospech vedeckého realizmu, nedá mi, aby som J. Viceníkovi neadresovala niekoľko otázok.

1. Keď opustíme bezpečný prístav vedeckej teórie a vydáme sa na šire more každodennosti, zastáva aj tu názor, že každé pozorovanie je nevyhnutne filtrované cez nejakú teóriu?

2. Naozaj každé pozorovanie spočíva na teoretických predpokladoch? Čo to znamená pre výklad nepozorovateľných entít?

3. Aby sme určili kritériá akceptácie nejakej teórie, musíme prihliadať na dejiny vedy, sociológiu a psychológiu vedy alebo vystačíme s internými metodologickými a epistemologickými princípmi? Domnievam sa, že odpovede v tomto smere by mohli naznačiť J. Rybárovi, akú podobu realizmu zastávaš.

Ad E. Gál: E. Gál mi vlastne neúmyselne pomohol objasniť, čo mám na mysli prioritou vzhľadom na jazyk, myseľ a svet. Jeho stanovisko je, že nejstvue prioritou medzi jazykom a myslením, z čoho odvodzuje tézu o "prepletenosti" jazyka, kultúry a sveta. Jeho tvrdenie, hoci sformulované dosť simplifikujúco, možno plauzibilne hájiť. Lenže vzápätí dodáva, že "so skutočnosťou nie sme v kontakte jazykom, ale konaním". Tento nevelmi šťastný predpoklad možno spochybniť, len čo sa obrátíme k teóriám o nepozorovateľných objektoch, s ktorými ani pri veľkej tolerancii k významu termínu "konanie" nie sme v nijakom kontakte. Navyše zámerná produkcia lingvistických výpovedí, rečové akty, ako ich rozlišuje Austin, to nie je konanie. Za problematickú v plnom rozsahu pokladám tézu, že nemá zmysel pýtať sa na vzťah medzi výpoveďami pozorovateľa nezávislého sveta a týmto svetom. Ak abstrahujem od presupozície E. Gála, ktorou je odmietnutie pravdy a pravdivosti ako epistemickej vlastnosti, ešte stále je tu zmysluplnosť a oprávnenosť otázky so zreteľom na intencionalitu, obsahovosť myslenia a jeho vyjadrenia prostredníctvom jazyka, aby sme

určili nevyhnutné a postačujúce podmienky ekvivalentnosti výrokov, určili, čo je referencia a ako súvisí s významom. To, že H. Putnam nahradil pojem pravdy ako epistemickej vlastnosti pojmom idealizovanej tvrditeľnosti (idealized assertibility), ho nevedlo k tomu, že by odmietol referenciu a akceptoval internalistickú doktrínu významu. Problém spočíva v tom, aké dôvody v prospech sématického externalizmu predkladá, lebo preferuje pragmatické normy, čo ho v otázke tzv. metafyzickej nevinosti reprezentácie zblížuje s R. Rortym.

Za neadekvátnu pokladám parafrázu P. Maternu, lebo mu išlo o niečo celkom iné než E. Gálovi, ktorý mu pripisuje, že ak si dva názory na skutočnosť odporujú, minimálne jeden z nich musí byť mylný. P. Materna však vo svojej teórii pojmov tvrdí, že "rôzne videnia sveta" sa zakladajú na rozličnej pojmovej výbave. Z nej plynie aj rôzne členenie reality, z ktorej nevyplýva neexistencia jednej reality. Teda že kontradikcie nie sú niečo, nad čím možno blahosklonne mávnuť rukou. P. Materna po dôkladnej logickej analýze formuloval protirelativistickú tézu: "Kontradikcie nejsou objektivně možné. Jsou vždy jen výsledkem chybného popisu reality. Odporují-li si dva názory, pak přinejmenším jeden z nich je chybný" ([16], 128-130).

Pre pozíciu, ktorú zastáva E. Gál, by to napríklad znamenalo, že je presvedčený, že významy sú v mysli, a zároveň je presvedčený, že sú mimo nej. Je ochotný tento dôsledok jeho tvrdenia prijať? Trvať na platnosti kontradikcií nebezpečne pripomína myslenie obyvateľov iných "ústavov," než je filozofický, napriek snahám parakonzistentnej logiky, ktorá sa pokúsila stanoviť logické podmienky na akceptovanie kontradikcií.

Hoci riskujem, že v očiach mojich kolegov budem vyzerať ako riadne otravná osoba, stále si myslím, že našej diskusii o realizme a antirealizme by len prospelo, keby sa orientovala na reprezentáciu, referenciu, pravdu a objektivitu, čím by sa argumenty stali transparentnejšími a pozície jednotlivých aktérov diskusie jasnejšími.

Ešte raz o konštruktívnom postoji k realizmu

VICENÍK, J.: J. Rybár v prvej časti dialógu poznamenal, že u T. S. Kuhna ťažko nájdeme nejaké náznaky limitnej teórie pravdy, ako by som si to ja možno želal. Myslím si, že ide o nedorozumenie. Podľa môjho názoru z toho, čo som o Kuhnovom stanovisku k pojmu pravdy povedal v dialógu ([8], 398), nevyplýva, že by som si želal, aby u Kuhna existovala možnosť akceptovania limitnej teórie pravdy. Kuhn eliminoval zo svojej koncepcie pojem pravdy, aj tézu, že nová teória, ktorá nahradila starú teóriu, je bližšie k pravde. Jasne odmietol, keď to poviem stručne aj entitový realizmus. Zmysel vedy, ktorú predsa len považoval za inú hodnotu ako ideológiu, náboženstvo a podobne, sa snažil zachrániť zavedením pragmatického pojmu pokroku do svojej teórie paradigiem. Tu treba pripomenúť, že T. S. Kuhn hovoril o možnosti, že "existuje nejaký iný spôsob, ako zachovať pojem pravdy pre aplikáciu na celé teórie", ale nie v zmysle "súlady medzi ontologickou stránkou teórie a jej "skutočným" protipólom v prírode" ([15], 278). To je podľa neho iluzórne. Nepovedal

však, akým spôsobom by sa dal zachrániť pojem pravdy ani aký by tento pojem mal byť.

V doterajšom priebehu diskusie sa postupne kryštalizovali znaky realistického a antirealistického postoja. T. Sedová na základe rámcovej charakteristiky znakov realizmu charakterizovala, spresnila a konkretizovala opozičný antirealistický postoj, ktorý ako môžeme vidieť zahŕňa mnoho "antirealizmov", ktoré nie sú úplne disjunktívne, ale majú určité špecifické charakteristické vlastnosti. Podobná situácia je aj s varietou rôznych (vedeckých) realizmov. Na orientáciu niektoré uvedieme a vybrané sa pokúsím stručne charakterizovať. Môžeme sa takto stretnúť s *explanačným realizmom*, *kauzálnym realizmom*, *domnienkovým realizmom*, *štruktúrnym realizmom*, *interným realizmom*, *skromným realizmom*, tzv. *NOA (natural ontological attitude)*, resp. *domáciim realizmom*, *slepým realizmom* ([18], 591-592). Z. Parusníková ukázala, že možno uviesť charakteristické črty týchto rôznych druhov vedeckého realizmu za predpokladu, že nebudeme brať do úvahy interný realizmus a tzv. NOA (domáci realizmus). Potom ich charakteristickými znakmi sú: 1. uznávanie pojmu pravdy v zmysle korešpondencie medzi teóriami a vonkajším svetom, 2. uznávanie objektívneho pokroku ako neustáleho približovania sa k pravde a 3. dualistické chápanie myslenia a sveta (vonkajšieho, objektívneho, nezávislého od myslenia) ([18], 593).

Pre orientáciu čitateľov sa teraz stručne oboznámime s niektorými typmi realizmu. Prvým typom je *konštruktívny realizmus*. Je spojený s uznaním objektívnej reality a možnosťou jej poznania. V tomto zmysle zahŕňa ako svoje jadro epistemologický realizmus. Zároveň uznáva "dôležitú úlohu teoretických konštrukcií vo vede, ako aj možnosť približného poznania objektívne existujúcich štruktúr prírody". Stanovisko konštruktívneho realizmu súčasne nevyklucuje možnosť, že niektoré teoretické termíny, ktoré vystupujú vo vedeckých teóriách, nemajú ekvivalenty v objektívnej realite. Ďalej vyjadruje pochybnosť o možnosti úplného, vyčerpávajúceho poznania prírody, a teda aj o možnosti výstavby úplných a definitívnych teórií o tejto skutočnosti. Nejde tu o iracionalizmus, ale len o "realistické hodnotenie našich poznávacích ohraničení". Z toho vyplýva možnosť existencie právd, ktoré nebudú nikdy a žiadnym spôsobom poznané ([34], 129). Poznamenávam, že dané stanovisko reflektuje skutočnosť, potvrdzovanú históriou vedy, že vedecké teórie môžu obsahovať teoretické termíny, ktoré nemajú reálne denotáty, ale zároveň treba zdôrazniť, že v procese svojho vývoja si veda vytvárala a zdokonaľovala vlastný mechanizmus eliminácie takýchto termínov z vedeckých teórií.

Jednou z ďalších podôb realizmu je *domnienkový (hypotetický) realizmus*. K. R. Popper použil aj termín *robustný realizmus*, ktorý je podľa neho "zlučiteľný s novým, nedogmatickým a nesubjektívnym empirizmom" ([24], 103). Jeho jadrom je uznanie, že jedným z dôležitých cieľov empirickej vedy je hľadanie pravdy, ale nie istoty. Metódou vedeckého poznania je kriticko-racionálna metóda hľadania chýb a ich neustálej eliminácie. Sama teória je pravdivá, ak sa stav vecí, ktoré príslušná teória opisuje, zhoduje so skutočnosťou. Skutočnosť tvorí svet 1, t. j. svet fyzických telies (živých i neživých), svet 2, teda svet našich zážitkov (psychický svet), a napokon svet 3, svet výtvorov ľudského ducha. Ich poradie zodpovedá ich veku. Termín

"skutočnosť" podľa Poppera "nadobúda význam predovšetkým vzhľadom na fyzický svet". Medzi svetmi 1-3 sú zložité pôsobenia a interakcie. Takto chápaná skutočnosť má byť prekonaním tak materializmu, nmaterializmu, ako aj dualizmu. Úplnú, absolútnu, objektívnu pravdu o skutočnosti nemôžeme dosiahnuť. Avšak v procese nášho poznania a striedania vedeckých teórií sa môžeme k pravde stále viac približovať, získavať viac zrozumiteľnej a zaujímavej pravdy; nikdy si však nemôžeme byť istí, že sme sa na ceste poznania nedopustili chýb ([23], 11-19).

J. Rybár nastolil otázku, či je doktrína realizmu nevyhnutne spojená s korešpondenčnou a limitnou teóriou pravdy, a T. Sedová konštatuje, že je "jasné, že slabšia verzia spomenutej verzie realizmu nebude vôbec vyžadovať nevyhnutnosť korešpondenčnej teórie pravdy a ani tzv. limitnú teóriu", a to bez "citeľnej ujmy adekvátnosti realizmu". Vznikajú dve otázky: čo treba rozumieť pod slabšou verziou realizmu (charakteristiku v bode 3), a teda aj čo je silnejšia verzia, a či je možné uvažovať o realizme bez akéhokoľvek pojmu pravdy.

Jeden z pokusov zaobiť sa bez pojmu pravdy (presnejšie, bez korešpondenčnej teórie pravdy, o inom použití pojmu pravdy sa neuvažuje) predstavuje *nereprezentacionistický realizmus* (A. F. Chalmers). Táto koncepcia je založená 1. na určitom chápaní *objektivismu* v protiklade k istému chápaniu *individualizmu*. Objektivistu "pri analýze poznania uprednostňujú tie charakteristické časti alebo zložky poznania, s ktorými sa ľudské individua dostávajú do kontaktu (resp. konfrontácie) nezávisle od postojov, presvedčení či iných subjektívnych stavov týchto individuí" ([13], 115). "Príbuzenstvo" s chápaním objektivismu u K. R. Poppera a I. Lakatosa je nepopierateľné; 2. na istom chápaní *objektívnych možností rozvoja* vedeckých teórií. S teóriou, resp. vedeckým programom je spojený v určitom čase určitý súhrn objektívnych možností ich rozvoja, ktoré Chalmers nazýva "stupeň plodnosti". Ide najmä o potenciálne možnosti obsiahnuté v teóriách, ktoré môžu umožniť realizáciu "bádania nového typu", "nových spôsobov bádania" a pod. Objektivistická koncepcia zmeny sa opiera o isté *sociologické predpoklady*. Napríklad tam, "kde objektivistická analýza odhaľuje existenciu určitých experimentálnych alebo teoretických techník, sa nachádzajú vedci alebo ich skupiny so zodpovedajúcimi intelektuálnymi materiálmi zdrojmi, ktorí danú techniku uvádzajú do praxe". Keď sú takéto sociologické predpoklady splnené a existuje objektívna rozvojová možnosť danej teórie (programu), tak ju "skôr alebo neskôr nejakí vedci alebo skupiny vedcov aj využijú" ([13], 166); napokon 3. na kritike niektorých *dôsledkov korešpondenčnej teórie pravdy* a jej odmietnutí pri formulácii koncepcie nereprezentatívneho realizmu.

Chalmers považuje nereprezentatívny realizmus za *realistický* v dvojakom zmysle. Po prvé, v tom, že uznáva existenciu fyzického sveta nezávisle od nášho poznania tohto sveta. Po druhé, v tom zmysle, že daná koncepcia zahŕňa predpoklad, že "ak sú teórie aplikované na svet, sú vždy rovnako aplikované zároveň v experimentálnych podmienkach i mimo nich" ([13], 163). Teda nehovorí sa o korešpondencii teórií so svetom, ale o aplikácii teórií na svet. A. F. Chalmers nazýva *nereprezentatívny realizmus* stanovisko, podľa ktorého "fyzický svet je taký, že naše akceptované teórie sa naň aplikujú v nejakom stupni a všeobecne, tento

stupeň je z mnohých hľadísk väčší od stupňa aplikovateľnosti predchádzajúcich teórií na daný svet" ([13], 163), čiže nové, uznávané teórie sú s väčším priblížením aplikované na svet, ako ich predchodkyne. Ďalšie charakteristiky rôznych koncepcií realizmu si môže čitateľ pozrieť v ([31], 187-188); [11], 761-763).

V rámci tejto diskusie by sa patrilo reagovať aj na mnoho ďalších prezentovaných názorov. Vyberiem si aspoň niektoré.

E. Gál hovorí: "S väčšinou toho, čo napísal Weinberg, by určite súhlasili aj filozofi, ktorých považuje za antirealistov (napr. Rorty a Kuhn, dokonca aj Feyerabend alebo Lyotard)". Dúfam, že pod slovom "s väčšinou" má na mysli s väčšinou Weinbergových názorov na realizmus. Rozdiel medzi spomínanými filozofmi a Weinbergom vidí v tom, čo "možno považovať za kritériá umožňujúce odlíšiť poznanie skutočnosti od predstavy o skutočnosti". A tu je práve kameň úrazu. S väčšinou Weinbergových názorov, v tomto smere, podľa môjho názoru nemôžu spomínaní autori súhlasiť. T. S. Kuhn by ťažko súhlasil s názorom S. Weinberga, ktorý nemal pochopenie pre Kuhnovo odmietnutie pojmu pravdy, resp. blízkosti pravde. Kuhn by zasa ťažko mohol z pozícií svojho relativistického stanoviska súhlasiť s Weinbergovou obranou objektivity vedy, s jeho názorom, že "teórie pojednávajú o realite", s názorom, že vo "fyzike objavujeme niečo reálne, niečo, čo vyzerá tak, ako to vyzerá, bez ohľadu na sociálne a historické podmienky, za ktorých k objavu dochádza" ([33], 158). Trochu zložitejšie je to s P. K. Feyerabendom. Nepochybujem, že S. Weinberg by našiel zhodu s Feyerabendovou obranou predností realizmu pred instrumentalizmom ([5], 172-173), ale pochybujem, že by vzájomný súlad nastal vo vzťahu k Feyerabendovmu neskoršie prezentovanému krajnému relativizmu a odmietaniu vymedzenia a možnosti poznať to, "čo existuje nezávisle" ([6], 185). Lepšia situácia by nebola ani vo vzťahu k Rortyho názorom. Mohol by R. Rorty súhlasiť s Weinbergovým realistickým postojom z hľadiska svojej radikálnej koncepcie, ktorej jadrom je "tvrdenie, že svet nás nevybavuje žiadnym kritériom výberu medzi alternatívnymi metaforami, že jazyky a metafory môžeme porovnávať len navzájom, nie však s niečím mimo jazyka, s niečím, čo sa nazýva "skutočnosť" ([27], 22)? Mohol by na druhej strane S. Weinberg súhlasiť s Rortym, ktorý sa snaží nielen odmietnuť jazyk ako médium t. j. ako niečo, čo môže reprezentovať alebo vypovedať o skutočnosti (o svete mimo nás), ale aj "redukovať" vedu na metaforu a napokon vyriešiť aj problém realizmu rekontextualizáciou, radikálnou zmenou slovníka (faktickým eliminovaním tohto výrazu z jazyka) a takým "spôsobom" prekonať predsudok "dualizmu", ktorý spočíva v uznaní poznávajúceho subjektu a tiež uznaní existencie skutočnosti nezávislej od jeho poznania ([27], [10]). Nemôžem vylúčiť, že E. Gál uvedie presvedčivé argumenty v prospech názoru, že Kuhn, Feyerabend, Rorty a Lyotard by súhlasili s väčšinou realistických postojov S. Weinberga. Mám však v tomto smere pochybnosti. Je mi sympatický názor E. Gála o "potrebe zachraňovať naše realistické intuície", ale nedá mi nespýtať sa, či Kuhnovi, Rortymu, Feyerabendovi - a dodajme - aj Putnamovi ide o záchranu tejto intuície.

E. Gál vyslovil tiež názor, že "so skutočnosťou nie sme v kontakte jazykom, ale konaním". Prvá časť tejto myšlienky je zhodná s názorom R. Rortyho, že jazyk

nemožno porovnávať s "niečím, čo sa nazýva "skutočnosť" ([27], 22). Inak povedane, jazyk nie je nositeľom kognitívneho obsahu o svete mimo nás, s čím by realista nemal súhlasiť. S druhou časťou Gálovej myšlienky o tom, že so skutočnosťou sme v kontakte konaním, súhlasíme, ale súhlas podmieňujeme žiadosťou o bližšie charakterizovanie pojmu konanie a pojmu skutočnosť, pretože najmä pri termíne "skutočnosť", ako ho používajú autori ako Kuhn, Rorty a ďalší, nie je jasné, čo majú na mysli.

Zaujímavé otázky nám postavila T. Sedová. Tykajú sa závislosti pozorovania od teórie, problematiky nepozorovateľných entít, ale aj otázky, či pri akceptácii teórií vystačíme len s metodologickými a epistemologickými kritériami výberu medzi konkurujúcimi teóriami. Sú to otázky dôležité pre diskusiu o vedeckom realizme a budú tvoriť jadro príspevku do nasledujúceho dialógu o chápaní vedeckého realizmu a objektivity vo vedeckom poznaní.

Ešte raz o skutočnosti ako výsledku komunikácie

GÁL, E.: Najpresnejšie a najjasnejšie pomenoval problém, o ktorom sa diskutuje, Pavel Materna:

1. "Rôzne videnia sveta" sú dané rozličnými pojmovými schémami, ktoré majú užívatelia jednotlivých jazykov k dispozícii.

2. Existuje len jedna skutočnosť. Z toho vyplýva, že kontradikcie nie sú objektívne možné. Ak si dva názory odporujú, minimálne jeden z nich musí byť nesprávny.

Každý, kto chce obhájiť realizmus, by podľa mojej mienky mal uviesť nejaký argument, prečo téza uvedená v prvom bode neplatí alebo aspoň akým spôsobom si môže človek zabezpečiť prístup ku skutočnej skutočnosti, ak sú rôzne videnia sveta dané odlišnými pojmovými schémami. Materna žiadny taký argument neuviedol okrem toho, že dal "rôzne videnia sveta" do úvodzoviek, čím iba vyjadril svoje sympatie k realizmu. Nestačí totiž povedať, že rozličné pojmové schémy určujú síce spôsob, akým je rozobjektovaný svet, ale skutočnosť je len jedna. Žiadalo by sa ešte dodať, ako je skutočnosť rozobjektovaná nezávisle od pojmových schém. Elektróny napríklad možno nastriekať na nióbové gule. Podľa jednej teórie možno nastriekať n a $n + 1$ elektrónov. Ian Hacking z toho vyvodil, že by sme mohli byť antirealisti vo vzťahu k teóriám (a teda aj k pojmovým schémam) a realisti vo vzťahu k tomu, s čím možno nejako "manipulovať". Možno som použil slovo "konanie" nesprávne, ale niečo také som mal na mysli, keď som tvrdil, že so skutočnosťou sme v kontakte konaním. T. Sedová to považuje za nešťastný predpoklad, ktorý možno spochybniť, len čo sa obrátíme na teórie o nepozorovateľných objektoch. Ale elektróny sú nepozorovateľné objekty, s ktorými možno rôzne manipulovať, napríklad nastriekať na nióbové gule, to je konanie. Dokonca aj "stolička" je nepozorovateľný objekt. Nikto nikdy žiadnu stoličku nevidel. "Stolička" je pojem. Vidíme iba rôzne priestorové objekty, z ktorých niektoré nazývame stoličkami, tie, na ktorých sa dá sedieť, to je tiež konanie. Aj rečové akty sú konaním. Ich prostredníctvom sa dozvedáme

o iných nepozorovateľných entitách, o presvedčeniach, želaniach a iných mentálnych stavoch ich autorov.

T. Sedová mi tiež vyčíta, že som nesprávne citoval Putnama ako argument pre odmietnutie pravdy a pravdivosti, významu, referencie a ešte niekoľkých iných vážnych filozofických pojmov. Ja však nič neodmietam, len si myslím, že pokusy vytvoriť nejakú rozumnú teóriu namiešanú zo všetkých týchto dôležitých pojmov, ktorá by nám poskytla argument pre realizmus, nemajú veľké šance na úspech. A myslím si, že niečo podobné mal na myslí aj Putnam, keď napísal, že pokiaľ ide o realizmus, mohli by sme namiesto "pravdy" vystačiť s "idealizovanou racionálnou prijateľnosťou", t. j. prijateľnosťou na základe skúsenosti a inteligencie bytostí, ktoré "sú svojou povahou inteligentné a vnímavé" ([25], 41). Nevieam, ako z toho vyplýva, že som presvedčený, že významy sú v myslí aj mimo nej. Je napríklad pojem stolička, zastupujúci význam termínu "stolička", v myslí alebo mimo nej? Putnamov interný realizmus je o niečom inom. Je o tom, že myseľ, jazyk a svet nemožno od seba oddeliť. A že významy nemožno lokalizovať ani v myslí, ani mimo mysle, ale iba vnútri trojuholníka myseľ - jazyk - svet.

Existuje zrejme mnoho vecí, ktoré možno povedať na obranu realizmu aj antirealizmu. Predsa si však myslím, že ak niekto chce filozoficky obhájiť realizmus, musí nejakým spôsobom zladit' našu intuíciu, že existuje iba jedna skutočnosť, s poznaním, že rôzne videnia sveta sú dané rozličnými pojmovými výbavami, ktoré majú užívatelia jednotlivých jazykov k dispozícii.

Appendix

RYBÁR, J.: Neostáva mi už nič iné než aspoň malý pokus o zhrnutie. Ako sa dalo očakávať, diskusia ukázala, že podoby realizmu, resp. antirealizmu sú veľmi rozmanité. Teraz sa už nebudem zaoberať tým, čo nás rozdeľuje, ale skôr tým čo nás spája (pochopiteľne bez nárokov na vyčerpávajúce zhrnutie):

1. Legitímny je tak realizmus ako aj antirealizmus (prinajmenšom vedecky). Legitímne sú aj rôzne cesty vyrovnávania sa s problematikou (či už cez oblasť vývinu vedeckých teórií alebo analytické postupy filozofov jazyka).

2. Obsahovo sa problematika posúva od reflexie fyzikálnej reality k psychologicky a sociálne determinovanej realite (prepojenosť mysle, jazyka a sveta).

3. Niekedy dochádza k zaujímavej situácii, že sa zhodujeme v argumentačnom materiáli, ale nezhodujeme sa v doktrínach, ktoré zastávame. To nastoľuje problém objektivity našich platforiem.

A preto práve téma objektívnosti poznania vytvára priestor pre pokračovanie našej diskusie a bude predmetom nášho ďalšieho dialógu.

LITERATÚRA

- [1] An Anti/Realist Perspective on Language, Thought, Logic and the History of Analytic Philosophy: An Interview with Michael Dummett. (1996): **Philosophical Investigations** 19, No. 1, p. 133.

- [2] *The Blackwell Companion To Philosophy* (1996). Eds. Nicholas Bunin and E. P. Tsui-James. Blackwell.
- [3] ČERNÍK, V. VICENÍK, J. VIŠŇOVSKÝ, E. (1997): *Historické typy racionality*. Bratislava.
- [4] DAVIES, M. (1996): *Philosophy of Language*. In: ([1], 90140).
- [5] FEYERABEND, (1979): *Jak byc dobrým empiristą*. Warszawa.
- [6] FEYERABEND, P. K. (1991): *Realizmus a historicita poznania*. In: *Za zrkadlom moderny*. Bratislava.
- [7] FODOR, J. A.: *Methodological Solipsism Considered as a Research Strategy in Cognitive Psychology*. In: **Intensionality and Mental Representation**.
- [8] GÁL, E. NOVOSÁD, F. RYBÁR, J. VICENÍK, J. (1997): *Epistemologický relativizmus: áno a nie*. **Organon F 4**, No. 4, 387402.
- [9] **Glosary of Epistemology/Philosophy of Science** (1993): (eds. James H. Fetzer, Robert F. Almeder). Paragon House, New York.
- [10] HACKING, I. (1990): **Representing and Intervening**. Cambridge University Press.
- [11] *Handbook of Metaphysics and Ontology* (1991). Eds. H. Burkhardt, B. Smith. Volume 2, L-Z, Munich, Philadelphia, Vienna.
- [12] HORWICH, P. (1990): **Truth**. Basil Blackwell, Oxford and Cambridge, MA.
- [13] CHALMERS, A. F. (1994): *What is thing called Science?* Bristol.
- [14] LOSEE, J. (1993): **A Historical Introduction to the Philosophy of Science**. University Press, Oxford.
- [15] KUHN, T. S. (1981): *Štruktúra vedeckých revolúcií*. Bratislava.
- [16] MATERNA, P. (1995): *Svět pojmu a logika*. Filosofía, Praha.
- [17] **Obrat k jazyku: druhé kolo. (Jazyk, myšlení a svet v názorech postanalytických filozofů.)** (1998) (Vybral, usporiadal a texty preložil Jaroslav Peregrin.) Filosofía, Praha.
- [18] PARUSNIKOVÁ, Z. (1990): *Současné podoby vedeckého realizmu*. In: *Filosofický časopis, XXXVIII, č. 5*.
- [19] PEREGRIN, J. (1995): *Je realizmus problémem?* In: *Realismus ve věde a filosofii*. Eds. J. Nosek a J. Stachová. Filosofía, Praha, s. 405414.
- [20] PEREGRIN, J. (1994): *Post-analytická filosofie*. **Organon F 1**, č. 2, 81108.
- [21] PEREGRIN, J. (1994): *Richarda Rortyho cesta k postmodernismu*. In: *Filosofický časopis, XLII, č. 3*.
- [22] PEREGRIN, J. (1994): *W. V. Quine a jeho "logický pozitivizmus"*. In: QUINE, W. V. O.: **Hledání pravdy**. Herrmann & synové, Praha.
- [23] POPPER, K. R. (1995): *Hľadanie lepšieho sveta*. Bratislava.
- [24] POPPER, K. R. (1997): *Logika vedeckého bádání*. Praha.
- [25] PUTNAM, H. : (1990) *Realism with a Human Face*. Harward University Press, Cambridge, Mass.
- [26] *Realismus ve věde a filosofii* (1995): eds. J. Nosek a J. Stachová. Praha.
- [27] RORTY, R. (1996): *Nahodilost, ironie, solidarita*. Praha.
- [28] RORTY, R. (1997): *Thomas Kuhn, kamene a fyzikálne zákony*. In: *Organon F 4*, č.4.
- [29] RORTY, R. (1994): *Zkoumaní jako rekontextualizace": Antidualistické pojetí interpretace*. In: *Filosofický časopis, XLII, č. 3*.
- [30] SELIGMAN, J. (1996): *Scheme of Deflation*. In: **The Nature of Truth (if any)**. (ed. J. Peregrin) Filosofía, Praha, s.7389.
- [31] SPARKES, A. W. (1991): *Talking Philosophy. A Wordbook*. London and New York.
- [32] STRAWSON, P. (1994): *The Problem of realism and the A Priori*. In: **Kant and Contemporary Epistemology**. (ed. P. Parrini) Kluwer Academic Publishers, p. 167173.
- [33] WEINBERG, S. (1996): *Snění o finální teorii*. Praha.
- [34] ŻYCIŃSKI, J. (1993): *Granice racionalności. Eseje z filozofii nauki*. Warszawa.

Tento príspevok vznikol na Katedre humanistiky MFF UK a Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantových projektov č. 1/4310/97 a č. 2/4150/97.